

FARABI'NİN TOPLUM GÖRÜŞÜ

Suat ÇELİKKOL

Dr. , suatcelikkoll@hotmail.com

Özet

Bu yazıda, siyaset felsefesinde önemli bir yere sahip olan Farabi'nin topluma ilişkin görüşlerinin neler olduğu değerlendirilmeye çalışılacaktır. İslam filozofları içinde bu konuya Farabi kadar önem veren bir filozof bulunmamaktadır. Nitekim bu durum onun meydana getirdiği eserlerinden de anlaşılmaktadır.¹ Farabi, bu eserlerinde insanın ancak toplumsal hayat içinde yetkinleşebileceğini açıklar.² Erdemli bir kentin, iyilikte birbirlerine yardım eden insanlar tarafından kurulabileceğini belirtir.³ Bu makalede filozofun toplum hakkındaki düşünceleri Farabi'ye ait üç önemli eser olan *el-Medinetü'l-Fadıla*, *es-Siyasetü'l-Medeniyye* ve *Tahsilu's-Seade*'ye dayanarak ele alınacaktır.

Giriş

İslam Felsefesinin en önemli düşünürlerinden biri olan Farabi, Türkistan'ın Farab şehrindeki Vasic kasabasında M.S. 870 de doğdu. Farabi Vasic'de dilbilgisi, mantık, felsefe, müzik, matematik ve fen çalıştığı Bağdat'a gitti. Burada yunan felsefesinin önemli bir çevirmeni ve yorumcusu olan Ebu Beşir Matta b. Yunus'un öğrencisi oldu. Daha sonra Nesturi Yuhanna b. Haylan ile beraber çalıştı. Böylelikle Farabi, Bağdat'ta tam olarak kurulmadan önce Harran, Antakya ve Merv'de bulunan Aleksandır felsefe okuluna bağlandı. Bu çalışmanın bir sonucu olarak "İlk Öğretmen" görülen Aristoteles'ten sonra "İkinci Öğretmen" unvanını kazandı.

¹ Farabi'nin meydana getirdiği eserlerin çoğunluğu, (Arau Ehli'l-Medineti'l-Fadıla, Siyasetü'l-Medeniyye, Tahsilu's-Seade gibi) siyasetle ilgilidir.

² Farabi, *Kitâbü Ârâ'i Ehli'l-Medîneti'l-Fâdila*, Neşir: Ali B Mühlhem, Beyrut, Daru ve Mektebetü'l-Hilal, 1994, s. 112. İleriki atflarda kısaca *Ara* olarak gösterilmiştir; Farabi, *Siyasetü'l-Medeniyye*, Neşir: Ali B Mühlhem, Beyrut, Daru ve Mektebetü'l-Hilal, 1995, s. 73. İleriki atflarda kısaca *Siyase* olarak gösterilmiştir.

³ Farabi, *Ara*, s. 113.

Farabi çalışmalarının sonucunda birçok kitap ve risale yazmıştır. Bunlardan en bilinenleri şunlardır:

1. *Arau Ehli'l-Medineti'l-Fâdıla*
2. *es-Siyasetu'l-Medeni veya Mebadiu'l-Mevcudât*
3. *İhsa'u'l-Ulum*
4. *Tahsilu's-Saade*
5. *el-Cem' Beyne Re'yeyi'l-Hakimeyn*
6. *Risale fi'l-Akıl*
7. *Kitabu'l-Mille*
8. *Kitabu'l-Huruf*⁴

Farabi toplumla ilgili görüşlerini çeşitli eserlerinde açıklamıştır. Ama onun başyapıtları kesinlikle toplumsal içeriklidir. Bunlar; “*Arau Ehli'l-Medineti'l-Fâdıla*,” “*es-Siyasetu'l-Medeni*,” “*Tahsilü's-Saade*” ve “*Mille*”dir. Bu çalışmada Farabi'nin toplumsal konulardaki görüşlerini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Araştırma, toplumların erdemli ya da erdemsiz oluşunda *eğitim* ve *millenin/törenin* rolüne yer vereceği için alandaki diğer araştırmalardan farklı olacaktır.

Bu araştırmaya başlarken temel sayılmız, Farabi'nin toplumsal konularda yunan düşüncesiyle İslam düşüncesi arasında köprü görevi yapacağı şeklindedir.

1. *Farabi'de Topluluk ve Toplum Kavramları*

Sosyoloji sözlüğünde topluluk (agregat) kavramı, “Mahalle, seyirci kalabalığı, v.b. gibi şekillerde görünür (J. H. Fichter, Sociologie). Yığın, kütle, seyirciler, kalabalık, bir dükkân seyircileri, v.b.”⁵ gibi anlamlara gelir. Toplulukta egemen olan unsurlar kan bağı, komşuluk, arkadaşlık, akrabalıktır.⁶

Toplum (societe) kavramı ise, “organlaşmış veya yaygın bütün zümreler arası birliklerin bütününe verilen ad”⁷ şeklinde tanımlanır.

Her toplumun bir şekli, yapısı, yerleşmiş gelenek ve görenekleri, uyulmakta olan kanun ve kaideleri vardır. Öte yandan her toplum sürekliliği bir oluş ve değişim içindedir. Toplum, bir sosyal ilişkiler ağı olduğu gibi aynı zamanda bir sosyal teş-

⁴ Hasan Şahin, *İslam Felsefesi Tarihi Dersleri*, İlahiyat, Ankara 2000, s. 86.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 291.

⁶ Sezgin Kızılcılık, *Sosyoloji Teorileri 2*, Yunus Emre Grafik Tasarım, Sivas, 2000, s. 71.

⁷ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.292.

kilatlar ağıdır.⁸

Farabi'de toplum ve topluluk kavramlarının ne anlama geldiğini anlamak için onun eserlerine bakmamız doğru olacaktır.

Farabi toplumu incelerken "İctimaatü'l-Medeniyye"⁹, "Cemaatü'l-İnsaniyye"¹⁰, "Cemaatü'l-Medeniyye"¹¹, "İctimaatü'n-Nakısa"¹², "İctimaatü'l-İnsaniyye"¹³, "el-Cem"¹⁴, "el-Ma'mûra"¹⁵, "el-Ümme"¹⁶, "el-Medine"¹⁷ gibi kavramları kullanır.

Bu kavramlardan "el-Ma'mûra", "el-Ümme", "el-Medine" idari bakımdan büyüklüklerine göre toplumları ifade ederken, "İctimaatü'l-Medeniyye", "Cemaatü'l-İnsaniyye", "Cemaatü'l-Medeniyye", "İctimaatü'n-Nakısa", "İctimaatü'l-İnsaniyye" kavramları medeni topluluklar, eksik topluluklar ve insani topluluklar anlamına gelir.

Farabi toplum kavramını siyasi,¹⁸ idari ve hukuki¹⁹ yönlerden teşkilatlanmış topluluk anlamında kullanır. Mesela, "el-Medine" bu yönlerden teşkilatlanmış bir topluluktur. Yani, Farabi yetkin olsun olmasın tüm toplumları medeni topluluklar başlığı altında toplamaktadır.²⁰

Her toplum siyasi, idari yönlerden diğer toplumlardan farklıdır. Yine her toplum erdemli bir milleye/töreyle sahip olup olmamasına göre de diğerlerinden farklıdır.

2. Toplumun Ortaya Çıkışı

Antik dönemde kimi düşünürler toplumların doğuşunu insanların ihtiyaçlarına bağladılar. Söz gelişi Platon'a göre insanların yeme-içme, barınma, giyecek gibi çeşitli ihtiyaçları vardır ve bu ihtiyaçlar onları toplum halinde yaşamaya sevk etmiştir.²¹ Bu düşünürlere göre insanların topluma olan ihtiyaçları sadece bunlarla

⁸ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 14; Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji*, Der Yayinevi, İstanbul, 1996, s. 39.

⁹ Farabi, *Siyase*, s. 73.

¹⁰ Farabi, *Siyase*, s. 73.

¹¹ Farabi, *Siyase*, s. 74.

¹² Farabi, *a.g.e.*, s. 74.

¹³ Farabi, *Ara*, s. 112.

¹⁴ Farabi, *Mille*, s. 43.

¹⁵ Farabi, *Ara*, s. 113.

¹⁶ Farabi, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁷ Farabi, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁸ Farabi, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁹ Farabi, *Mille*, s. 43.

²⁰ Bkz. Farabi, *Siyase*, 73.

²¹ Eflatun, *Devlet*, s. 67.

sınırlı değildir; onlar, yasa ve adaletle hayatın kontrolü²² ve iyi bir eğitimin sadece onda mümkün olduğu için de topluma ihtiyaç duyarlar.²³

Antik dönemin realist düşünürü Aristoteles, insanı ilk olarak “toplumsal bir varlık” olarak tanımlarken aslında toplumların ortaya çıkış nedenini de açıklamış olmaktadır.²⁴

Toplumların ortaya çıkış nedeni konusunda Farabi'nin ileri sürdüğü görüşler ise şöyledir: Ona göre,

1. Toplumların ortaya çıkış nedeni insanların ihtiyaçlarıdır. “El-Medinetü'l-Fâzıla”da Farabi bu durumu şöyle açıklar: “Her insan kendini devam ettirmek....için birçok şeye muhtaç olan bir yaratılışa varlığa gelmiştir. Onun bu şeylerin hepsini tek başına sağlaması mümkün değildir. Tersine bunun için o, her biri kendisinin özel bir ihtiyacını karşılayacak birçok insana muhtaçtır. Her insan bir başka insanla ilgili olarak aynı durumdadır.”²⁵

“İlk Mevcud”²⁶ dışında tüm varlıklar noksan varlıklardır. Beden ve ruhtan meydana gelen insan da noksan olan varlıklardandır. Noksanlığın doğurduğu ihtiyaçları onun tek başına giderebilmesi mümkün değildir. Bu nedenle toplum gibi büyük müesseselere ihtiyaç duyar.

2. Mutluluğa ulaşma isteği toplumsal yapının oluşma nedenlerindedir. Çünkü “En üstün iyilik ve en büyük mükemmelliğe ilkin ancak şehirde ulaşılabilir. Şehirden daha eksik olan bir toplulukta ulaşamaz.”²⁷

İnsanların dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmaları için kuramsal, düşünsel, ahlaksal ve sanatsal erdemlere ihtiyacı vardır ve bunlar da ancak toplumsal hayatta var olabilirler.²⁸

3. Toplu halde yaşamak insanın temel niteliğidir. “Es-Siyasetü'l-Medeniyye”de Farabi, insanı sosyal bir varlık olarak tanımlar.²⁹ Toplum hayatının dışında bir insan mevcut değildir. İnsanlığın ne kadar eski tarihine

²² Eflatun, *a.g.e.*, s. 55.

²³ Eduard Zeller, *Grek Felsefe Tarihi*, (Çev. Ahmet Aydoğan) İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 235.

²⁴ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 14; Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji*, Der Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 26.

²⁵ Farabi, *Ara*, s. 112.

²⁶ Farabi, *a.g.e.*, s. 25.

²⁷ Farabi, *a.g.e.*, s. 113.

²⁸ Farabi, *Tahsil*, s. 25; Eflatun'a göre de erdemler ancak toplum içinde gerçekleşebilir. Bkz. Macit Gökberk, *Felsefenin Evrimi*, s. 10.

²⁹ Farabi, *Siyase*, s. 73.

inerek inelim, insanları daima birlikte yaşayan gruplar ya da topluluklar halinde bulmaktayız.³⁰

Buna göre Farabi, toplumsal yapının oluşmasında üç temel unsura işaret etmektedir. Bunlar:

1. İnsanların ihtiyaçları,
2. En üstün iyilik olan mutluluğa ulaşma isteği,
3. İnsanın toplumsal bir varlık oluşudur.³¹

Farabi'nin konumunu görmek için *Emile Durkheim'in* (1858–1917) görüşlerine bakmakta yarar vardır. Durkheim'e göre, sosyal teşekkül, kişilerin ruhsal teşvik ve tahrikinden doğmuyor. Daha ziyade onlar, yani fertler, aynen bir nehrin yatağından akıp geçen su damlaları gibi sosyal teşekkül mecrasından akıyorlar. Yani sosyal teşekkül formunun, insanların şu veya bu amaçla bir müessese yaratmaları veya tatbik etmeleri suretiyle meydana gelmiş olduğunu sanmak tamamıyla yanlış bir görüş olacaktır.³²

Bununla Durkheim'le Farabi arasındaki temel görüş farkını açıklamış olmaktadır. Şöyle ki, Farabi toplumların ortaya çıkışını insanların ihtiyaçlarına ve doğal yapılarına bağlarken, Durkheim, sosyolojik olayları yine sosyolojik olaylarla açıklamaktadır.

2. Toplumların Sınıflandırılması

Farabi toplumları sağladıkları imkânlarla ve aralarındaki sosyal yardımlaşma³³ durumuna göre yetkin ve yetkin olmayan şeklinde ikiye, sonra da yetkin olanları büyüklüklerine göre üçe ayırır: Yetkin olan toplumlar büyük, orta ve küçük olmak üzere üç çeşittir:

a) Büyük toplum, bütün toplumların geniş bir ülkede (el-ma'mure) birleşmeleriyle oluşan uluslar topluluğudur.

b) Orta toplum, tek bir ulusun, ülkenin bir bölümünde kurduğu ulus topluluğudur.

³⁰ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 14

³¹ Toplumların niçin ortaya çıktığı sorusu karşısında ileri sürülen sosyolojik teoriler beş ana tipe ayrılmaktadır: a. Sosyolojik esasa dayalı sosyoloji doktrinleri, b) Psikolojiye dayanan sosyoloji doktrinleri, c) Biyolojiye dayanan sosyoloji doktrinleri, d) Coğrafyaya dayanan sosyoloji doktrinleri, e) Mekanist esasa dayanan sosyoloji doktrinleri. Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 31-32.

³² Hans Freyer, *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, (Çev. Tahir Çağatay), İlbak Matbaası, Ankara 1977, s. 139.

³³ Farabi, *Ara*, s. 113.

c) Küçük toplum ise, bir ülkenin bir bölümünde tek bir şehir halkının oluşturduğu topluluktur.³⁴

Farabi, yetkin olmayan toplumlarla ilgili de şunları belirtir: “Bir köy halkının, mahalle halkının, bir sokakta oturanların, nihayet bir ev halkının bir araya gelmesi- ki bu sonuncu, en küçük bir birliktir- kusurlu, eksik bir toplumu meydana getirir. Mahalle ve köyün her ikisi de şehir için vardır. Ancak köyün şehirle ilişkisi, ona hizmet ilişkisidir. Buna karşılık mahalle şehrin bir parçası olarak onunla ilişki içindedir. Sokak mahallenin, ev sokağın bir parçasıdır.”³⁵ Buna göre yetkin olmayan toplumların en küçüğü aile, en büyüğü de köydür.

Farabi, yukarıdaki kümelenendirmenin aynısını “*Es-Siyasetü'l-Medeniyye*”de de yapmaktadır: “İnsan topluluklarının bazıları büyük, bazıları orta, bazıları da küçüktür. Büyük topluluklar bir araya gelen ve birbirlerine yardım eden birçok ulustan oluşur. Orta büyüklükte olanlar; bir tek ulustan meydana gelir. Küçükleri ise bir şehirde bulunanlardır.”³⁶

Farabi'ye göre, köylerde, mahallelerde, sokaklarda ve evlerdeki topluluklar eksik topluluklardır: “Bunlardan en az yetkin olanı ev topluluğudur ki, o, bir sokakta oturanların bir parçasıdır. Köylerdeki ve mahallelerdeki toplulukların her ikisi de şehrin var olması içindir. Şu farkla ki, mahalleler şehrin parçaları oldukları halde, köyler yalnızca şehre hizmet ederler.”³⁷

Farabi, “*Kitabü'l-Mille*”de ise toplumları yetkin ve yetkin olmayan şeklinde kümelenendirmez. Fakat yeni bir kavram ekler: “Toplum, bazen öz (aşiret) toplumu olur; bazen kent toplumu (medine) yahut bölge toplumu (suk') olur; bazen, çok kentli bir toplum-büyük ulus (immeten azîmeten) olur; bazen de, çok uluslu bir toplum (ümemen kesiren) olur.”³⁸

“*El-Medinetü'l-Fâzıla* ve “*Es-Siyasetü'l-Medeniyye*”deki toplum kümelen-dirmesi mutluluğa ulaşmak için hangi seviyedeki toplumun uygun olup olmadığına göre yapılmıştır. Fakat “*Kitabü'l-Mille*”deki kümelenendirme yönetim ve hukuk sistemine göre yapılmıştır.³⁹

Farabi'nin yaptığı toplum kümelenendirmesine göre tüm siyasi ve idari birimler büyükten küçüğe, yetkin olandan olmayana doğru şöyle bir sistematik yapı arz eder:

³⁴ Farabi, , a.g.e , s. 113.

³⁵ Farabi, , a.g.e , s. 113

³⁶ Farabi, *Siyase*, s. 73.

³⁷ Farabi, a.g.e. s. 73.

³⁸ Farabi, *Kitabü'l-Mille*, s. 43.

³⁹ Bayraktar Bayraklı, *Farabi'de Devlet Felsefesi*, s. 68.

A. Yetkin olan siyasi ve idari topluluklar

1. Birçok ulustan oluşan siyasi birlik
2. Ulus birliği
3. Kent birliği

B. Yetkin olmayan siyasi ve idari topluluklar

1. Kasaba birliği
2. Mahalle birliği
3. Aile birliği

Farabi'ye göre en üstün iyilik ve en büyük yetkinliğe ancak kentte ulaşılabilir, kentten daha eksik olan bir toplulukta ulaşamaz. Ancak gerçek anlamda iyi, seçme ve irade ile elde edileceğinden, kötülük de ancak seçme ve iradenin eseri olduğundan dolayı bir kentin kötü olan bir takım amaçların elde edilmesi için kurulmuş olması da mümkündür. Bundan dolayı mutluluğun her kentte elde edilmemesi de mümkündür. Öyleyse mutluluk ancak erdemli toplumda, erdemli kentte elde edilebilir.⁴⁰

3. Toplumda İş Bölümü, Dayanışma Ve Düzen

Farabi "*Es-Siyasetü'l-Medeniyye*"de erdemli toplumu şöyle tanımlar: "*Bu başkan (erdemli başkan) tarafından yönetilen kişiler erdemli, iyi ve mutlu kişilerdir. Bu kişiler bir ulus oluştururlarsa, o, erdemli bir ulus olur. Onlar bir yerleşme bölgesinde toplanurlarsa, onları böyle bir yönetim altında bir araya getiren bu yer, erdemli şehir olur. Ama bir yerleşme bölgesinde değil de değişik yerleşme bölgesinde toplanurlarsa ve bu bölgenin insanları söz konusu yönetimin dışında başka yönetimler altında iseler; onlar, o yerleşme bölgelerinin erdemli yabancıları olarak yaşarlar.*"⁴¹

Farabi, "*El-Medinetü'l-Fâzıla*"da erdemli ve mükemmel toplumu canlı varlığın hayatını tam kılmak için bütün organları birbirleriyle yardımlaşan tam ve sağlıklı bir bedene benzetir.⁴²

Farabi, bedenle toplum arasındaki benzerliği savunurken onların aralarındaki önemli bir farka da dikkat çeker: "*Şu noktayı da belirtmek gerekir ki bedenin organları tabiidir ve onların sahip oldukları istidatlar, tabii kuvvetlerdir. Buna karşılık şehrin kısımları tabii olmakla birlikte, bu kısımların kendileriyle şehirde fiillerini*

⁴⁰ Farabi, *Ara*, s. 113.

⁴¹ Farabi, *Siyase*, s. 89-90.

⁴² Farabi, *Ara*, s. 116.

*meydana getirdikleri istidat ve melekeler tabii değil, iradi şeylerdir.*⁴³

Farabi'ye göre, evrenin bölümleri arasında var olan uyum ve düzen, erdemli toplumun bölümleri arasında da vardır:

*“Evrenin bölümleriyle erdemli kent bölümleri arasında bağlantı ve uyum vardır. Erdemli ulusun bölümleri arasında bir kaynaşmanın, bir bağlantının, bir düzenin ve eylemlerle birbirini desteklemenin olması da gerekir. Evrenin bölümleri arasındaki kaynaşma, bağlantı, düzen ve dayanışma, bu bölümlere mahsus doğal biçimlerden doğar. Erdemli ulusun bölümleri arasındaki kaynaşma, bağlantı, düzen ve dayanışma ise onun bölümlerine mahsus iradeli biçim ve yeteneklerden doğar.”*⁴⁴

Farabi'nin bu görüşleri ışığında erdemli toplumun niteliklerini aşağıdaki şekilde maddeleştirmemiz mümkün olacaktır. Buna göre,

1. Erdemli toplum erdemli başkan tarafından yönetilen toplumdur.
2. Erdemli toplum, insanları gerçek mutluluğu bilen, bu mutluluğun elde edildiği erdemleri insanların hayatına sokmak suretiyle birlikte uyum içinde çalışan, kötülükleri ortadan kaldırıp iyilikleri kazanmak üzere işbirliği yapan⁴⁵ toplumdur.⁴⁶
3. Erdemli toplum, insanları birbirine sevgiyle bağlanan, adalet erdemiyile⁴⁷ kontrol edilen ve korunan toplumdur.⁴⁸
4. Erdemli toplum, bölümleri arasında kaynaşmanın, bağlantının, düzenin ve eylemlerle birbirini desteklemenin olduğu toplumdur.⁴⁹
5. Erdemli toplum mutluluğa bilgi (ilim) ve bu bilgiye uygun davranışla (amel) ulaşabilir.⁵⁰
6. Erdemli toplum, düşünmeyi gerektiren konularda iyi düşünebilen ve sağlam bir irade gücüne sahip gerçek anlamda hür insanlardan⁵¹ meydana gelir.
7. Erdemli toplumdaki iş ve görevler, kişilerin yeteneklerine ve aldıkları eğitime

⁴³ Farabi, *a.g.e.* s. 115.

⁴⁴ Farabi, *Mille*, s. 65.

⁴⁵ Farabi, *Siyase*, s. 95.

⁴⁶ Farabi, *Ara*, s. 113.

⁴⁷ Adalet, “şehir halkının ortak olduğu iyi şeylerin, onların hepsinin arasında paylaştırılmasında ve sonrada onlara arasında bölüştürülen bu şeylerin korunmasında olur. Bu iyi şeyler güven, servet, şeref, rütbe ve şehir halkının ortak olması mümkün olan diğer şeylerdir.” Bkz. Farabi, *Fusul*, s. 53. Adaletin anlamı için ayrıca bkz. Farabi, *Ara*, s. 152.

⁴⁸ Farabi, *Fusul*, s. 52.

⁴⁹ Farabi, *Mille*, s. 65.

⁵⁰ Farabi, *Ara*, s. 131–132.

⁵¹ Farabi, *Tenbih*, s. 252.

göre belirlenir.⁵²

Tüm bunların gerçekleşebilmesi ancak kentlerde *ortak bir millenin/törenin* bulunmasıyla mümkün olmaktadır.⁵³ Bu ortak millet sayesinde onların görüşleri, inançları ve eylemleri bir araya gelir. Yine ortak bir millet sayesinde onların bölümleri birbiriyle kaynaşır, birbirine bağlanır ve bir düzene girer. İşte o zaman onların eylemleri istenilen amaca yani en yüksek mutluluğa erişinceye kadar birbirini destekler ve birbirine yardımcı olur.⁵⁴

Farabi'ye göre, erdemli toplum, tarih içerisinde türlü zaman ve yerlerde görülebilir. Tüm erdemli toplumlarda ortak olan, erdemli toplumlarda uygulanan erdemli yönetim biçimidir. Tüm erdemli toplumlar neredeyse benzer örnekleri, benzer sosyal bölümleri ve en önemlisi amacı taşır.⁵⁵

Erdemli, mükemmel kente zıt olan kentler de vardır: bilgisiz kent, bozuk kent, niteliği değişmiş kent, doğru yolu bulamamış, yanlışlık içinde olan kent. Bu değişik kentlerin halkı da erdemli kente terstir.⁵⁶ Bilgili yönetim mutluluğa yönlendirirken, bilgisiz yönetimler tersini yapar. Bilgisiz başkanlıklarca güdülen amaçlar, bilgisiz kentler sayısı kadar çoktur. Her bilgisiz başkanlık zorunlu gereksinimlerin karşılanması, zenginliği, zevk almayı, onuru, anılmayı, egemenliği ya da özgürlüğü amaç edinir.⁵⁷ Onların gözünde erdemli başkan, halkın çeşitli arzu ve isteklerinin yerine getirilmesinde iyi görüşlü ve tedbirli olan bir kişidir. O, onları düşmanlara karşı korur, onların mallarına dokunmaz ve kendi yaşaması için yalnızca zorunlu olanla yetinir. Onlar gerçek anlamda erdemli olan bir kimseyi, yani mutluluğu elde etmek için gerekli eylemleri belirleyen ve onları o yöne yöneten kişiyi başkanlığa getirmezler.⁵⁸

⁵² Farabi, Ara, s. 114.

⁵³ Farabi'de millet kavramı, ilk başkanın toplum için belirlediği şartlarla kayıtlı, belirli görüş ve davranışlar şeklindedir. Millet ilk başkanın ve yönetiminin erdemli olup olmamasına göre sınıflandırılır. Buna göre, birinci başkan (er-reisu'l-evvel) erdemliyse ve yönetimi de gerçekten erdemliyse, o zaman, belirleyip koyduğu görüş ve davranışlarla, o, hem kendisinin hem de yönetimi altındakilerin en yüksek mutluluğa, tam deyişle gerçek mutluluğa ulaşmasını ister ve bu millet de erdemli olur. Eğer başkan erdemli değilse, belirleyip koyduğu görüş ve davranışlarla erdeme uygun yaşamı değil de a) sağlık, b) zenginlik, c) haz, d) ün ve ululuk, e) üstün gelme ve egemen olma gibi yaşam biçimlerinden birini yalnız kendisi için isterse ve böylece ona ulaşır ve onunla mutlu olursa, ya da kendisi ile birlikte toplumun da onlardan birine ulaşmasını isterse, bu amaca ulaşmak için onun koyduğu millet cahil millet olur. Bkz. Farabi, Mille, s. 43.

⁵⁴ Farabi, Mille, s. 66.

⁵⁵ Yaşar Aydın, "Farabi'nin Siyaset Felsefesinde İlk Başkan Kavramı", *ULÜ. İlahiyat Fak. S: 2, C: 2, s. 294.*

⁵⁶ Farabi, *a.g.e.*, s. 127.

⁵⁷ Farabi, *Siyase*, s. 116.

⁵⁸ Farabi, *a.g.e.*, s. 117.

Toplumun erdemli olmayışının çeşitli nedenleri vardır:

1. Bu nedenlerin başında bilgisizlik gelir: “Bilgisiz şehir, halkı mutluluğu bilmeyen, mutluluktan habersiz olan şehirdir. Onlar mutluluk konusunda aydınlatılsalar bile onu ne anlayacak, ne inanacaklardır.”⁵⁹

2. Arzularının peşinde koşma serbestliği: “Onların bildiği tek iyi şeyler, görünüşte iyi oldukları zannedilen bazı şeylerdir ki bunlar beden sağlığı, zenginlik, şehevi zevkler, insanın kendi arzularının peşinden koşma serbestliği... gibi hayatta gaye oldukları düşünülen şeylerdir.”⁶⁰

3. Yanlış eğitim, bu nedenlerden biridir. Şöyle ki, kötü eylemler kişilere kötü yetenekler kazandırır. Onlar bu eylemleri yapmakta ne kadar ısrarlı olursa ruhsal durumları o kadar bozulur. Böylece bu eylemden kazanmış oldukları yeteneklerden zevk duymaya başlarlar ve sonuçta güzel yetenekler ve erdemli davranışlardan ya hoşlanmazlar veya onları tasavvur dahi edemezler.⁶¹

4. Başkanın Topluma Karşı Görevleri

Toplumun şekillenmesinde başkana önemli görevler düşmektedir. Farabi başkanın bu görevlerini kalbin bedene karşı olan görevlerine benzetir. Buna göre, bedende kalbin durumu nasılsa toplumda başkanın durumu da böyledir. Başkan taşıdığı nitelikler bakımından toplumun en yetkin kişisidir. Onun altında başkan tarafından yönetilen ve kendileri de başkalarını yöneten insanlar vardır.⁶²

Kalp nasıl ki diğer organların ortaya çıkışlarının nedeni ise ve bu organlardan biri bozulduğunda bu bozukluğun giderilmesini sağlayan kalbin kendisi ise; erdemli toplumun başkanı da erdemli toplumun meydana gelişinin nedenidir. Toplumda bozulma meydana geldiği zaman bu bozukluğu giderme vasıtalarını sağlayan da odur.⁶³

Farabi'ye göre toplumu yöneten kişi, bu görevlerini yerine getirebilmesi için a) yaratılışı ve tabiatı bakımından yöneticiliğe uygun olmalıdır; b) yöneticilikle ilgili iradi meleke ve tutumları kazanmış olmalıdır.⁶⁴

⁵⁹ Farabi, *Ara*, s. 127.

⁶⁰ Farabi, *Ara*, s. 127

⁶¹ Farabi, *a.g.e.* s. 136.

⁶² Farabi, *a.g.e.*, s. 116.

⁶³ Farabi, *a.g.e.*, s. 116.

⁶⁴ Farabi, *a.g.e.*, s. 118; Farabi, erdemli toplumun birinci başkanının doğuştan on iki niteliğe sahip olması gerektiğini belirtir. Bu nitelikler şunlardır: a) sağlıklı ve tam bir bedene sahip olmak, b) anlayışlı olmak, c) iyi bir hafızaya sahip olmak, d) uyanık ve zeki olmak, e) hatip olmak, f) öğrenmeye düşkün olmak, g) doğruluğu ve doğruları sevmek, h) arzuların esiri olmamak, ı) yüksek ruhlu olmak, i) dünyevi amaçlar taşımıyor olmak, j) adil olmak, k) kararlı olmak. Bkz. Farabi, *Ara*, s. 123.

Farabi, *“Es-Siyasetü'l-Medeniyye”de* halkı eğitebilme yeteneğini başkan olmanın en önemli koşulu sayar. Diğer önemli bir özellik de hiçbir işte asla başkasına gereksinim duymamaktır. Mutlak anlamda ilk başkan, başka bir kimsenin hiçbir işte kendisini yönetmesine asla gerek duymayan kişidir.⁶⁵ Eskilere göre, böyle bir kişi, gerçekte hükümdar olup, onun bilgi (vahiy) almış olduğu söylenmelidir.⁶⁶ Bu başkan tarafından yönetilen kişiler erdemli, iyi ve mutlu kişilerdir.⁶⁷ Bu nitelikleri taşıyan başkanın *topluma karşı önemli görevleri vardır. Bu görevleri şöyle sıralayabiliriz:*

1. Başkan halkın mutluluğunu sağlamalıdır.⁶⁸ Bu görevi hem kuramsal bilimlere sahip hem de onları toplumun yararı ile ilgili olarak kullanma gücünü taşıyan gerçek anlamda filozof başkan başarabilir.⁶⁹

2. Başkan, toplumun farklı sınıflarını sevgiyle birleştirip birbirlerine bağlamalı sonra da adalete uygun kararlarla onların arasındaki bu bağlılığı korumalıdır.⁷⁰

3. Toplumunu en iyi şekilde yönlendirme, mutluluğa giden bütün işleri belirleme, tanımlama ve değerlendirme⁷¹ başkanın önemli görevlerindedir.

4. Toplumda eğitim yoluyla sanatsal erdemleri⁷² yaygınlaştırmak⁷³ ve insanları yapabilecekleri⁷⁴ işlerde çalıştırmak⁷⁵ da başkanın görevleri arasında yer alır.

5. Toplumdaki iş ve görevleri kişilerin yeteneklerine ve aldıkları eğitime göre belirlemek başkanın diğer bir görevidir. Başkan, toplulukları ve bireyleri, layık oldukları mertebeye göre düzenler. Onlardan hizmet mertebesine layık olanları hizmet mertebesine, yöneticilik mertebesine layık olanları ise yöneticilik mertebesine yerleştirir.⁷⁶

6. Doğal felaketler ve büyük talihsizlikler mutluluğu bozan şeyler olduğu için bu tür kötülüklerin uluslarda ortadan kaldırılması gerekir. Eğer bu mümkün

⁶⁵ Farabi, *Siyase*, s. 88.

⁶⁶ Farabi, *a.g.e.*, s. 89.

⁶⁷ Farabi, *a.g.e.* s. 89.

⁶⁸ Farabi, *Ara*, s. 119.

⁶⁹ Farabi, *Tahsil*, s. 88.

⁷⁰ Farabi, *Fusul*, s. 52.

⁷¹ Farabi, *Siyase*, s. 88.

⁷² Farabi'ye göre egemenlik bakımından kendisinden daha üstün bir sanatın bulunmadığı sanat, yalnızca iyiyi kazanma amacı taşıyan felsefe sanatıdır. (Bkz. Farabi, *Tahsil*, s. 64–65) Bu sanattan sonra siyaset sanatı gelir. (Bkz. Farabi, *Fusul*, s. 36) Farabi, bu sanatlardan başka erdemli toplumda tıp sanatı, maliye, dokumacılık, marangozluk, çiftçilik, denizcilik (Bkz. Farabi, *Fusul*, s. 31) gibi sanatların eğitim yoluyla varlığa getirilmesini gerekli görür (Bkz. Farabi, *Tahsil*, s. 71)

⁷³ Farabi, *Tahsil*, s. 73–74.

⁷⁴ Farabi'ye göre her insan eşit olmayan güçler ve farklı hazırlıklara sahiptir. Bkz. *Siyase*, s. 82.

⁷⁵ Farabi, *Siyase*, s. 88.

⁷⁶ Farabi, *a.g.e.* s. 94.

olmazsa zararlı olanlar yararlı duruma getirilmelidir; bu da mümkün olmazsa etkisi azaltılmalıdır.⁷⁷

7. Erdemli toplumun yöneticisi, Tanrı'yı kendisine örnek almalıdır. Erdemli ulus yöneticisi, Tanrı'nın varlık kümelerine verdiği ve içlerine yerleştirdiği doğal yapı ve doğal biçimleri verme ve onları yönetme yollarını izlemelidir. Çünkü derecelerine göre evren türlerinden her birinde ve varlıkların tümünde doğal iyilikler Tanrı'nın bu verdikleri ile tamamlanmıştır. Erdemli ulus yöneticisi de, kent ve uluslara, onlara benzer isteğe bağlı iradi sanat, alışkanlık ve yetenekler kazandırır. Sonuç olarak her iki yaşamda ve mutluluğa ulaşmak için derece ve uygunluğuna göre kent ve ulusların her birinde iradi iyilikler ancak böyle tamamlanır.

5. Toplum Eğitim İlişkisi

Farabi, öğretimi, uluslarda (umem)⁷⁸ ve kentlerde kuramsal erdemleri⁷⁹ varlığa getirme⁸⁰ olarak tanımlar.⁸¹ Öğretimin tanımında geçen kuramsal erdemler, düşünme gücünün kuramsal yanının erdemleridir. Bu erdemler daha çok öğretimle oluşur ve gelişir.⁸² Bu erdemler, kuramsal akıl, kuramsal bilgi ve kuramsal bilgeliktir.⁸³

Bilginin eyleme dönüşmesi eğitimin görevidir. Farabi eğitim kavramını açıkla-

⁷⁷ Farabi, *a.g.e.* s. 95.

⁷⁸ Farabi, *Siyasetü'l-Medeni* adlı yapıtında medeni topluluklarla ilgili olarak şunları belirtir: "İnsan, işlerinin zorunlu olanlarını yapmayı ve bunlarda en üst düzeye çıkmayı ancak bir yerde topluluklar halinde bulunmakla başarabilen türlerdendir. İnsan topluluklarından bazıları büyük, bazıları orta, bazıları da küçüktür. Büyük topluluklar birbirleriyle ilişkilerde bulunan ve birbirlerine yardım eden birçok uluslardan (umem) oluşur. Orta büyüklükte olanlar, bir tek ulustan meydana gelir. Küçükleri ise, bir şehirde bulunanlardır. Bu üçü, yetkin topluluklardır. Şehir (medine) yetkinlik mertebelerinin ilkinin temsil eder." Bkz. *Siyasetü'l-Medeni*, s. 73. Anlaşılacağı üzere Farabi, öğretimin tanımında geçen ve bizim 'uluslar' olarak çevirdiğimiz 'umem' sözcüğüyle, birbirleriyle ilişkileri olan ve bir çok ulustan oluşan en büyük topluluğu kastetmektedir.

⁷⁹ Daha önce de açıklandığı üzere Farabi kuramsal erdemlerle ilgili şunları belirtir: "Kuramsal erdemler, en son amaçları yalnızca varlıkların ve onların içerdiklerinin us ile kavranılmasını sağlamak olan bilgilerdir. Bu bilgiler içinde bir bölümü, insanın ta baştan beri, farkında olmaksızın, nasıl ve nereden oluştuğunu bilmeksizin sahip olduğu bilgilerdir. Farabi bunlara ilk bilgiler demektedir. Kuramsal erdemlerin bir bölümü ise düşünme, araştırma, çıkarsama ile öğretme ve öğrenme yoluyla edinilenlerdir." Bkz. Farabi, *Tahsil*, s. 26.

⁸⁰ Farabi, *Tahsil*, s. 71.

⁸¹ Ulus ile kent aynı kategoride değillerdir. Ulus bir milleti kent ise bir mekânı ifade eder. Ancak erdemli kent (el-Medinetü'l-Fâzıla) derken, nasıl ki halkı erdemli kenti anlıyoruz; kentlerde kuramsal erdemleri varlığa getirmekte de, kentte yaşayan insanlarda bu erdemleri varlığa getirmeyi anlamalıyız.

⁸² Aristoteles düşünce erdemleri ile ilgili olarak şu açıklamaları yapar: "biri düşünce erdemi biri de karakter erdemi olmak üzere iki tür erdem vardır. Bunlardan düşünce erdemi daha çok eğitimle oluşur ve gelişir." Bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1103a 14–16.

⁸³ Farabi, *Fırsıl*, s. 31; Bunların ne anlam taşıdığı kuramsal erdemler bölümünde açıklanmıştır.

mak için, disiplin/terbiye (te'dip),⁸⁴ düzeltme (taqvim)⁸⁵, öğretim (ta'lim)⁸⁶, yetiştirme (terbiye), rehberlik (tasdid) etme, uygulama veya öğrenme (irtiyad)⁸⁷ gibi kavramları kullanır. "*Mutluluğun Kazanılması*" adlı eserinde ise eğitimi, ahlaksal erdemleri ve pratik sanatları varlığa getirme yöntemi şeklinde tanımlar.⁸⁸

Ahlaksal erdemler, iffet, cesaret, cömertlik, adalet gibi arzuya⁸⁹ ilgili kısmın erdemleridir.⁹⁰ Eğitimle meydana getirilen bu erdemler pratik aklın ürünü olup, ruhun, istekle belirlenen akıl dışı parçasını ya da ruhun hayvansal düzeyini denetim altına alması ve ona yol göstermesi için gereklidir. Bu erdemler, insanın kendisini filozof ya da bilim insanı olarak gerçekleştirmesini değil de, sorumlu ve nitelik taşıyan bir varlık olarak geliştirmesini sağlarlar.⁹¹

Farabi'de eğitimin çeşitli amaçları vardır:

1. Bu amaçlardan biri ideal toplumu meydana getirmektir. Buna göre eğitim, erdemleri insanların hayatına sokmak suretiyle birlikte uyum içinde çalış-

⁸⁴ Farabi, *Tahsil*, s. 165.

⁸⁵ Farabi, *a.g.e.*, s. 169.

⁸⁶ Farabi, *a.g.e.*, s. 165.

⁸⁷ 'Ammar al-Talbi, Al-Farabi, (Paris, UNESCO: International Bureau of Education) vol. XXIII, No. ½, 1993, s. 4.

⁸⁸ Farabi, *a.g.e.*, s. 71; Farabi'ye göre erdemler konusu araştırılırken erdemleri akılsal ve ahlaksal erdemler biçiminde ikili bir ayrımına tâbi tutmuştu ve akılsal ve ahlaksal erdemler konusunda Farabi'nin görüşlerini ilgili yerde belirtmiştik. Bkz. Farabi, *Fusul*, s. 31.

⁸⁹ "Karakter erdemi hazlarla ve acılarla ilgilidir; nitekim haz uğruna çirkin şeyler yapıyoruz, acı yüzünden de güzel şeylerden uzak duruyoruz. Bunun için, Platon'un dediği gibi, bu şekilde bir yolunu bulup henüz çocuklukta gerektiği şeylerden haz alacak ve acı duyacak biçimde eğitilmek gerekir; doğru eğitim de budur. Ayrıca erdemlerin eylemlerle ve etkilenimlerle ilgili olduğuna bakılırsa, her eylemi ve her etkilenimi de haz ya da acı izliyorsa, erdem hazlar ve acılarla ilgili olsa gerek." Bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1104b 9- 16.

⁹⁰ Farabi, *Fusul*, s. 31; Aristoteles, ahlak erdemini araştırırken "tinde olup bitenlerin etkilenimler, olanaklar ve huylar olduğuna göre erdem bunlardan birisi olduğunu belirtir. İstek, öfke, korku, yüreklilik, kıskançlık, sevinç, sevgi, kin, özlem, hurs ve acımanın, genel olarak da tat ya da acının izlediği nesnelere etkilenim der, bunlardan etkilenebilmemizi sağlayanlara, sözgelisi öfkelenebilmemizi, acı duyabilmemizi ya da acıyabilmemizi sağlayanlara olanak adını verir. Huylar diye de etkilenimlerle ilgili olarak iyi ya da kötü duruma der, örneğin öfkelenmeyle ilgili olarak, aşarı ya da gerekenden az öfkelenme kötü, orta şekilde öfkelenme ise iyi durumdur. Erdemler de kötülükler de etkilenim değildir, çünkü erdem ile kötülüklere göre bir kimseye iyi ya da kötü denir ve etkilenimlere göre değil, erdemler ile kötülüklere göre o kimse övülür ya da kınanır. Ayrıca kimse kendi seçimiyle öfkelenmez ya da korkmaz, oysa erdemler kimi seçimlerdir ya da seçimsiz olmuyorlar. Üstelik etkilenimlerle ilgili olarak durumumuzun değiştirilmesi değil, belli bir nesneye yakın olduğumuz söylenir. Bu nedenle erdemler olanak da değildir. Öyleyse erdemler etkilenim ya da olanak değilse geriye onların huy olması kalıyor. Böylece Aristo erdemın cins bakımından ne olduğunu ortaya koymuş bulunuyor." Bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* 1105b 19-1106a 11.

⁹¹ Doğan Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi*, Anka Basım, İstanbul, 2004, s. 53-54.

şan, kötülükleri ortadan kaldırıp iyilikleri kazanmak üzere işbirliği yapabilen⁹² ideal toplumu⁹³ meydana getirmeyi amaçlar.

2. Erdemli toplum, erdemli başkan tarafından yönetilen toplumdur. Eğitim, erdemli hükümdar namzetlerini yetiştirmeyi amaçlar.⁹⁴

3. Farabi’de eğitimin amaçlarından birisi de mükemmel insan yetiştirmektir. Eğitim kişiyi toplum yaşamına hazırlarken onun gerekli bilgi ve tutumları kazanması yanında gerekli sanatsal becerileri kazanmasını da amaçlar.⁹⁵ Buna göre eğitim, kişinin karakter bakımından geliştirilmesini temele alırken diğer yandan da sanatsal yetkinliğini artırmayı amaçlar. Farabi’nin eğitime yüklediği bu görev toplumun varlığını sürdürmesi açısından önemlidir.

4. Eğitim, iyi düşünebilen ve sağlam bir irade gücüne sahip gerçek anlamda hür insanların yetişmesini amaçlar.⁹⁶

Eğitimin en temel konulardan biri hiç şüphesiz, erdemlerin nasıl kazandırılacağı konusudur. Farabi’ye göre insanlar doğal olarak farklı özelliklerle yaratılmışlardır.⁹⁷ Her insan aynı metotla eğitilemez. Bu nedenle metot belirlenirken insanın bedensel ve ruhsal özellikleri, gelişim dönemleri, ruhsal güçleri, ilgi ve istekleri yine tasavvur ve düşünceleri, karakter özellikleri ve bireysel farklılıklarının bilinmesi gerekir.⁹⁸

Toplumun eğitiminde üç ana yöntem vardır. Bunlar;

1. Açıklama ve İnandırma Yöntemi: Farabi, inandırma (ikna) yöntemini, kesinliğe ulaşmadan dinleyicinin zihnini hoşnut edecek nesnelere onu inandırma biçiminde tanımlar. İnandırma (ikna), ancak ilk bakışta etkili ve meşhur olan öncül-lerle, gönlü çelen şeyler ve temsillerle,⁹⁹ özetle hatâbi yollarla yapılır.¹⁰⁰ İnandırma

⁹² Farabi, *Siyase*, s. 95.

⁹³ Farabi, *Ara*, s. 113.

⁹⁴ Farabi, *Tahsil*, s. 72.

⁹⁵ Bkz. Farabi, *Fusul*, s. 31.

⁹⁶ Farabi, *Tenbih*, s. 252.

⁹⁷ Farabi, *Siyase*, s. 82.

⁹⁸ Farabi’ye göre ruhun güçleri konusunu, “Ahlakın öznesi olarak insan” bölümünde araştırmıştık.

⁹⁹ Eflatun’a göre özenmeden seçilen masal ve hikâyelerle ahlak eğitimi yapılamaz. Hikâye ve masalların, verilmesi gereken erdemlerle çelişmemesi, çatışmaması gerekir. Buna göre örneğin yiğitliği, cömertliği, adaleti ve iffetli oluşu özendirici masal ve öyküler seçilmeli, korkaklığı, cimriligi ve savurganlığı, adaletsiz davranmayı özendirici masal ve hikâyelere sansür uygulanmalıdır. Bkz. Eflatun, *Devlet*, s. 78.

¹⁰⁰ Farabi, *Huruf*, s. 70 (111); Sözlükte “bir topluluğa hitap etmek” anlamına gelen hatâbe (hatâbet), mantık ve kelimeler olarak “zanniyat veya makbûlattan oluşan kıyas” diye tanımlanır. Zaruri bilgi ifade eden kesin akli delilleri (burhan) anlamaktan aciz olan halk kitlelerini ikna etmek amacıyla

yöntemi, zihnin doğal olarak kendilerine eğilimli olduğu akılsal sanatların kullanılması ve böyle bir uygulama sonucunda elde edilen faydalarla mümkün hale gelir.¹⁰¹

2. Zor Kullanma Yöntemi: Farabi'ye göre özellikle ülke halkı ve uluslar arasında doğru yolu gönüllü ve içten gelen bir istekle izlemekten kaçınan inatçı tipler için zorlama yöntemine başvurmak kaçınılmazdır. Dahası o, kuramsal bilgilerin güvendirme yöntemiyle öğretilebileceği düşüncesinde olmakla birlikte, bu bilgileri öğrenmekten kaçınacak derecede inatçı ve başkaldırıcı olanlar konusunda zora başvurulabileceği görüşündedir.¹⁰²

3 Ödül ve Ceza Yöntemi: Cezaya eğitime başvurulması düşüncesi Aristoteles¹⁰³, Eflatun ve Durkheim¹⁰⁴ gibi kimi eğitimcilerin de benimsediği bir görüştür.

kurulan hatayı kıyaslar, insanların çoğunluğu veya bir bölümü tarafından kabul edilen hükümlere ve söylediklerinin doğru olduğu düşünülen alimlerle mürsitlerin sözlerine dayanan öncüllerden oluşur. Aristoteles'in mantığa dair eserlerinin Arapça'ya tercüme edilmesiyle İslam kültürüne intikal eden hatabe, daha çok halkı hem dini hem dünyevi konularda faydalı işler yapmaya ve zararlı işlerden uzaklaştırmaya teşvik etmek için hatiplerin geliştirdikleri delillerden ibaret kabul edilir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Hatâbe" Maddesi, İstanbul 1992, s. 443.

¹⁰¹ Farabi, *Tahsil*, s. 73.

¹⁰² Farabi, *Tahsil*, s. 80.

¹⁰³ Aristoteles konu ile ilgili şunları belirtir: "Nicedir karaktere işlemiş şeyleri bir sözle değiştirmek ya olanaklı değildir ya da kolay değildir. Ama belki de istenecek şey şu: onlar aracılığıyla doğru kişiler olarak görüldüğümüz her şey bizde bulunursa erdemden pay alabiliriz. Öte yandan kimi doğal olarak, kimi alışkanlıkla, kimi de eğitimle "iyi" olur, diye düşünülüyor İmdi doğadan kaynaklananın bize bağlı olmadığı, onun gerçekten şanslı kişilerde tanrısal bir nedenle bulunduğu açık. Söz ile eğitim ise her zaman, herkes üzerinde etkili değil; tıpkı toprağın tohumu yeşertmesi gibi, dinleyenin ruhunu hoşlanacak, gerekenden nefret edecek şekilde alışkanlıklarla işlemelidir. Çünkü tutkuya göre yaşayan kişi onu bundan vazgeçirecek söze kulak vermeyebilir. İmdi bu tür birini değiştirmek nasıl olanaklı? Genellikle tutkunun söze değil, zora baş eğdiği görünüyor. Demek ki güzeli seven, çirkinin düşmanı olan, belli bir şekilde erdeme özgü bir karakterin oluşması gerekiyor. Bunu gerçekleştirebilecek yasalarla yetiştirilmemişse, gençliğinden itibaren erdeme yönelen doğru bir eğitim alması zor olur. Ölçülü bir şekilde, sağlam karakterli yaşamak çoğunluk için, özellikle de gençler için pek hoş değil. Bundan ötürü eğitim ve uğraşlar yasalarla belirlenmelidir. Alışkanlık haline gelen şeyler artık acı verici olmayacaktır. Ama genç oldukları için doğru bir eğitim ve doğru bir kılavuz bulmak herhalde yeterli değil; adam olduktan sonra bunları gözetmesi, alışkanlık haline getirmesi de gerekir; işte bunlar için yasalara gerek var; çoğunluk sözden çok zorunluluğa, güzelden çok cezalara baş eğiyor." Bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1179b15-1180a5

¹⁰⁴ Emile Durkheim'e göre ahlak eğitiminde cezanın temel işlevi, kuralın otoritesini sağlamaktır. Cezalandırmak kınamak, ayıplamak, demektir. Durkheim, cezalandırmanın gereğine inanmakla beraber çocuğa fiziksel ceza verilmesi taraftarı değildir. "cezalandırmak demek bir insanı fiziksel ya da ruhsal bir işkenceye maruz bırakmak demek değildir. Cezalandırmak demek işlediği suçu yadsıyan kişiye kuralın varlığını anımsatmak demektir. Çocuğu eğitime ve hayvan ehlileştirme konusunda cezanın oynadığı önemli rol farklılığı budur. Durkheim, çocuğa fiziksel ceza uygulanmasına

şan, kötülükleri ortadan kaldırıp iyilikleri kazanmak üzere işbirliği yapabilen⁹² ideal toplumu⁹³ meydana getirmeyi amaçlar.

2. Erdemli toplum, erdemli başkan tarafından yönetilen toplumdur. Eğitim, erdemli hükümdar namzetlerini yetiştirmeyi amaçlar.⁹⁴

3. Farabî'de eğitimin amaçlarından birisi de mükemmel insan yetiştirmektir. Eğitim kişiyi toplum yaşamına hazırlarken onun gerekli bilgi ve tutumları kazanması yanında gerekli sanatsal becerileri kazanmasını da amaçlar.⁹⁵ Buna göre eğitim, kişinin karakter bakımından geliştirilmesini temele alırken diğer yandan da sanatsal yetkinliğini artırmayı amaçlar. Farabî'nin eğitime yüklediği bu görev toplumun varlığını sürdürmesi açısından önemlidir.

4. Eğitim, iyi düşünebilen ve sağlam bir irade gücüne sahip gerçek anlamda hür insanların yetişmesini amaçlar.⁹⁶

Eğitimin en temel konulardan biri hiç şüphesiz, erdemlerin nasıl kazanılacağı konusudur. Farabî'ye göre insanlar doğal olarak farklı özelliklerle yaratılmışlardır.⁹⁷ Her insan aynı metotla eğitilemez. Bu nedenle metot belirlenirken insanın bedensel ve ruhsal özellikleri, gelişim dönemleri, ruhsal güçleri, ilgi ve istekleri yine tasavvur ve düşünceleri, karakter özellikleri ve bireysel farklılıklarının bilinmesi gerekir.⁹⁸

Toplumun eğitiminde üç ana yöntem vardır. Bunlar;

1. Açıklama ve İnandırma Yöntemi: Farabi, inandırma (ikna) yöntemini, kesinliğe ulaşmadan dinleyicinin zihnini hoşnut edecek nesnelere onu inandırma biçiminde tanımlar. İnandırma (ikna), ancak ilk bakışta etkili ve meşhur olan öncül-lerle, gönlü çelen şeyler ve temsillerle,⁹⁹ özetle hatâbi yollarla yapılır.¹⁰⁰ İnandırma

⁹² Farabi, *Siyase*, s. 95.

⁹³ Farabi, *Ara*, s. 113.

⁹⁴ Farabi, *Tahsil*, s. 72.

⁹⁵ Bkz. Farabi, *Fusul*, s. 31.

⁹⁶ Farabi, *Tenbih*, s. 252.

⁹⁷ Farabi, *Siyase*, s. 82.

⁹⁸ Farabî'ye göre ruhun güçleri konusunu, "Ahlakın öznesi olarak insan" bölümünde araştırmıştık.

⁹⁹ Eflatun'a göre özenmeden seçilen masal ve hikâyelerle ahlak eğitimi yapılamaz. Hikâye ve masalların, verilmesi gereken erdemlerle çelişmemesi, çatışmaması gerekir. Buna göre örneğin yığıldığı, cömertliği, adaleti ve iffetli oluşu özendirici masal ve öyküler seçilmeli, korkaklığı, cimriliği ve savurganlığı, adaletsiz davranmayı özendirici masal ve hikâyelere sansür uygulanmalıdır. Bkz. Eflatun, *Devlet*, s. 78.

¹⁰⁰ Farabi, *Huruf*, s. 70 (111); Sözlükte "bir topluluğa hitap etmek" anlamına gelen hatâbe (hatâbet), mantık ve kelim terimi olarak "zanniyat veya makbûlâtan oluşan kıyas" diye tanımlanır. Zarurî bilgi ifade eden kesin akli delilleri (burhan) anlamaktan aciz olan halk kitlelerini ikna etmek amacıyla

yöntemi, zihnin doğal olarak kendilerine eğilimli olduğu akılsal sanatların kullanılması ve böyle bir uygulama sonucunda elde edilen faydalarla mümkün hale gelir.¹⁰¹

2. Zor Kullanma Yöntemi: Farabî'ye göre özellikle ülke halkı ve uluslar arasında doğru yolu gönüllü ve içten gelen bir istekle izlemekten kaçınan inatçı tipler için zorlama yöntemine başvurmak kaçınılmazdır. Dahası o, kuramsal bilgilerin güvendirme yöntemiyle öğretilebileceği düşüncesinde olmakla birlikte, bu bilgileri öğrenmekten kaçınacak derecede inatçı ve başkaldırcı olanlar konusunda zora başvurulabileceği görüşündedir.¹⁰²

3 Ödül ve Ceza Yöntemi: Cezaya eğitimde başvurulması düşüncesi Aristoteles¹⁰³, Eflatun ve Durkheim¹⁰⁴ gibi kimi eğitimcilerin de benimsediği bir görüştür.

kurulan hatabi kıyaslar, insanların çoğunluğu veya bir bölümü tarafından kabul edilen hükümlere ve söylediklerinin doğru olduğu düşünülen alimlerle mürşitlerin sözlerine dayanan öncüllerden oluşur. Aristoteles'in mantığa dair eserlerinin Arapça'ya tercüme edilmesiyle İslam kültürüne intikal eden hatabe, daha çok halkı hem dini hem dünyevi konularda faydalı işler yapmaya ve zararlı işlerden uzaklaştırmaya teşvik etmek için hatiplerin geliştirdikleri delillerden ibaret kabul edilir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Hatâbe" Maddesi, İstanbul 1992, s. 443.

¹⁰¹ Farabî, *Tahsil*, s. 73.

¹⁰² Farabî, *Tahsil*, s. 80.

¹⁰³ Aristoteles konu ile ilgili şunları belirtir: "Nicedir karaktere işlemiş şeyleri bir sözle değiştirmek ya olanaklı değildir ya da kolay değildir. Ama belki de istenecek şey şu: onlar aracılığıyla doğru kişiler olarak göründüğümüz her şey bizde bulunursa erdemden pay alabiliriz. Öte yandan kimi doğal olarak, kimi alışkanlıkla, kimi de eğitimle "iyi" olur, diye düşünülüyor İmdi doğadan kaynaklananın bize bağlı olmadığı, onun gerçekten şanslı kişilerde tanrısal bir nedenle bulunduğu açık. Söz ile eğitim ise her zaman, herkes üzerinde etkili değil; tıpkı toprağın tohumu yeşertmesi gibi, dinleyenin ruhunu hoşlanacak, gerekenden nefret edecek şekilde alışkanlıklarla işlemelidir. Çünkü tutkuya göre yaşayan kişi onu bundan vazgeçirecek söze kulak vermeyebilir. İmdi bu tür birini değiştirmek nasıl olanaklı? Genellikle tutkunun söze değil, zora baş eğdiği görünüyor. Demek ki güzeli seven, çirkinin düşmanı olan, belli bir şekilde erdeme özgü bir karakterin oluşması gerekiyor. Bunu gerçekleştirebilecek yasalarla yetiştirilmemişse, gençliğinden itibaren erdeme yönelen doğru bir eğitim alması zor olur. Ölçülü bir şekilde, sağlam karakterli yaşamak çoğunluk için, özellikle de gençler için pek hoş değil. Bundan ötürü eğitim ve uğraşlar yasalarla belirlenmelidir. Alışkanlık haline gelen şeyler artık acı verici olmayacaktır. Ama genç oldukları için doğru bir eğitim ve doğru bir kılavuz bulmak herhalde yeterli değil; adam olduktan sonra bunları gözetmesi, alışkanlık haline getirmesi de gerekir; işte bunlar için yasalara gerek var; çoğunluk sözden çok zorunluluğa, güzelden çok cezalara baş eğiyor." Bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1179b15-1180a5

¹⁰⁴ Emile Durkheim'e göre ahlak eğitiminde cezanın temel işlevi, kuralın otoritesini sağlamaktır. Cezalandırmak kınamak, ayıplamak, demektir. Durkheim, cezalandırmanın gereğine inanmakta beraber çocuğa fiziksel ceza verilmesi taraftarı değildir. "cezalandırmak demek bir insanı fiziksel ya da ruhsal bir işkenceye maruz bırakmak demek değildir. Cezalandırmak demek işlediği suçu yadsayan kişiye kuralın varlığını anımsatmak demektir. Çocuğu eğitmek ve hayvan ehlileştirme konusunda cezanın oynadığı önemli rol farklılığı budur. Durkheim, çocuğa fiziksel ceza uygulanmasına

Farabi, Eflatun'un bu düşünceyi benimsediğini bize şu şekilde aktarır: “Onlar nazari ilimlerin tümündeki bütün mantıkî yöntemleri kullanmaya alıştı-
rılmış olmalı, bir öğretim planı takip etmeye ve çocukluklarından itibaren
Platon'un zikretmiş olduğu plana uygun olarak olgunluğa ulaşıncaya kadar
diğer alışkanlıkları kazanmaya zorlanmalıdırlar.”¹⁰⁵

6. Erdemli Toplumun Çöküşü:

Farabi'ye göre, her hangi bir zamanda eğer bilgi (felsefe) yönetimin bir parçası
olmaktan çıkarsa, bütün diğer şartlar yönetimde mevcut olsa bile erdemli şehir
başkansız kalacak, yönetim ile meşgul olan kişi bir hükümdar olmayacak, halk
helak olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Neticede toplumu yönetecek bilgi
bir başkan bulunamazsa belli bir müddet sonra onlar dağılıp yok olmakta gecik-
meyeceklerdir.¹⁰⁶

Kaynakça

Aristoteles; *Nikomakhosa Etik*, Çev. Saffet Babür, Araç Yay. İstanbul, 2001.

Bayraklı, Bayraktar; *Farabi'de Devlet Felsefesi*, Doğuş Yayın ve Dağıtım, İstanbul, 1983.

Durkheim, Emile; *Ahlak Eğitimi*, (Çev. Oğuz Adanır) Dokuz Eylül Yayınları,
İzmir, 2004.

Eflatun; *Devlet*; Remzi Kitapevi, İstanbul, 1980.

Erkal, Mustafa E; *Sosyoloji*, Der Yayınevi, İstanbul, 1996.

Farabi, Ebu Nasr; *Fusulu'l-Medeni*, (Çev. Mehmet Aydın-M.Rami Ayas) Kültür ve
Turizm Bakanlığı, 1980.

-----; *Kitabu Arai Ehli'l-Medineti'l-Fadila*, Neşir: A.Nasri Nadir,
Beyrut, 1985.

-----; *Tahsilü's-Saadet*, (Çev. Ahmet Arslan) Vadi Yayınları,
Ankara, 1999.

-----; *Uyunu'l-Mesail*, (Çev. Mahmut Kaya) Felsefe Arkivi, Sayı 25,
İstanbul, 1974.

karşıdır. Çünkü ona göre, bir insana karşı uygulanan her türlü şiddet kutsal bir şeye karşı yapılmış
saygısızlık olarak görünmektedir: “Ahlaki ahlakın kınadığı yöntemlerle savunmaya kalkışmak
oldukça tuhaf bir davranıştır. Bu güçlendirilmesi gereken duyguları zayıflatmaktan başka bir işe
yaramamaktadır. Ahlak eğitiminin temel amaçlarından biri çocuğa insan olmaktan dolayı gurur
duyması gerektiği duygusunu kazandırabilmektir. Oysa bedene yönelik şiddet eylemi bu duyguya
yapılan bir saldırdır. Bu yüzden bu türden uygulamalar moral bozucu etkiye sahiptir.” Bkz. Emile
Durkheim, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁰⁵. Farabi, *Tahsil*, s. 72.

¹⁰⁶. Farabi, *Ara*, s. 127.

- ; *Kitabü's-Siyaseti'l-Medeniyye*, Daru Mektebeti'l-Hilal, Beyrut, 1994.
- ; *Kitabü Tahsili's-Saade*, Daru Mektebetü'l-Hilal, Beyrut, 1995.
- ; *Arau Ehli'l-Medineti'l-Fadila*, Daru Mektebeti'l-Hilal, Beyrut, 1995.
- ; *Kitabü't-Tenbih 'Alâ Sebili's-Seade*, Tahkik: Cafer Ali Yasin, Lübnan, 1996
- Freyer, Hans; *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, İkbal Matbaası, Ankara, 1977.
- Günay Ünver ; *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kızılçelik, Sezgin; *Sosyoloji Teorileri 2*, Yunus Emre Grafik Tasarım, Sivas, 2000.
- Şahin, Hasan; *İslam Felsefesi Tarihi Dersleri*, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2000